

УДК 343.224.1

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Грігорова Г.Л.

*аспірантка кафедри теорії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

Позасудові заходи протидії ювенальній делінквентності:

порівняльно-правове дослідження

Extrajudicial measures of preventing Juvenal delinquency:

Legal comparative research

Анотація. Стаття присвячена дослідженню позасудових національних та зарубіжних інститутів протидії ювенальній делінквентності. Висвітлення даного питання проведено у порівняльно-правовму аспекті із виокремленням специфічних рис. Проаналізовано проблемні питання функціонування позасудових інститутів протидії ювенальній делінквентності в Україні.

Ключові слова: ювенальна юстиція, ювенальна делінквентність, ювенальна відповідальність, міжнародні стандарти прав дитини, соціальна реабілітація неповнолітніх.

Аннотация. Статья посвящена исследованию внесудебных национальных и зарубежных институтов противодействия ювенальной делинквентности. Освещение данного вопроса произведено в сравнительно-правовом аспекте с выделением специфических черт. Проанализированы проблемные вопросы функционирования внесудебных институтов противодействия ювенальной делинквентности в Украине.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, ювенальная делинквентность, ювенальная ответственность, международные стандарты прав ребенка, социальная реабилитация несовершеннолетних.

Summary. Article is devoted to research of national and foreign extrajudicial institutions which prevent Juvenal delinquency. Explication of this matter was made in Legal comparative aspect with emphasizing its specific

features. Problem points of functioning of extrajudicial institutions which prevent Juvenal delinquency in Ukraine were analyzed.

Key words: Juvenal justice, Juvenal delinquency, Juvenal responsibility, international standards of child rights, social juvenile rehab.

Постановка проблеми. Становлення вітчизняної моделі ювенальної юстиції має бути пов'язане не лише із створенням системи ювенальних судів, а й з формуванням позасудової системи інститутів ювенальної відповідальності, покликаних виконувати в першу чергу функцію превенції ювенальній делінквентності. Такі інститути успішно функціонують у багатьох країнах світу та використання їх досвіду може полегшити їх впровадження в Україні.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Дослідження вітчизняної та російської літератури з даного питання свідчить про висвітлення цієї проблеми лише в рамках дослідження ювенальної юстиції в цілому. Виділення адміністративно-правового механізму у ювенальній юстиції зарубіжних країн простежується у працях російського науковця С. С. Козлова, але ця тема потребує подальшої розробки, особливо відносно урегулювання цього питання на рівні національного законодавства.

Метою написання статті було акцентування уваги на позасудових засобах протидії злочинності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Судовоцентрична модель ювенальної юстиції своїм основним інститутом передбачає системи автономних судів, що спеціалізується на розгляді різних з справ за участю неповнолітніх [2, с. 54]. Широка модель ювенальної юстиції є більш розгалуженою та передбачає створення поряд із спеціалізованими судами системи позасудового адміністративного чи громадського контролю, що може існувати у формі державних соціальних служб, комітетів, комісій тощо.

У даній статті здійснено спробу аналізу світового досвіду позасудових заходів протидії ювенальній делінквентності, що функціонують у рамках

широкої моделі ювенальної юстиції. Актуальність більш детального розгляду саме другої моделі ювенальною юстиції зумовлена, перш за все, специфікою поводження із неповнолітніми, що необхідна не тільки у процедурі притягнення їх до відповідальності, а й у процесі виявлення ознак делінквентності у їх поведінці та застосуванні заходів її подальшого попередження. Беззаперечно, слід погодитись із твердженням Н. Кантуелла, що «політика у сфері правосуддя щодо неповнолітніх – це не політика, якщо вона не включає в себе профілактику» [3, с. 43], адже саме таке твердження має стати одним із визначальних у процесі запровадження нормативного регулювання ювенальної юстиції у національному законодавстві.

Мінімальні стандарти правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські Правила») щодо необхідності попередження делінквентної поведінки у неповнолітніх зазначають наступне: «Держави – члени повинні прагнути до створення умов, що дозволяють забезпечити змістовне життя підлітка в суспільстві, яке, в той період життя, коли вона чи він найбільш схильні до неправильної поведінки, буде сприяти процесу розвитку особистості та отримання освіти, в максимальному ступені вільному від можливості здійснення злочинів і правопорушень. Слід приділяти достатню увагу здійсненню позитивних заходів, які передбачають повну мобілізацію всіх можливих ресурсів, включаючи сім'ю, добровольців та інші групи суспільства, а також школи та інші громадські інститути, з метою сприяння благополуччю підлітка, з тим щоб скоротити необхідність втручання з боку закону, і ефективного, справедливого і гуманного поводження з підлітком, що перебувають у конфлікті з законом» [1].

Психологи вказують на те, що підлітки у віці від 13 до 17 років проходять через так званий «пубертатний період», що характеризується нестійкими процесами біологічного та психологічного характеру. Важливим є те, що особистість людини у найбільшій мірі формується саме у цей період, тому протидія девіантній поведінці на цьому етапі має найбільше значення. Як зазначає А. І. Долгова, профілактика антисоціальної поведінки важлива

саме у підлітковий період, адже особи, що вчинюють злочини у ранньому віці у майбутньому набагато важче піддаються виправленню у складають основний резерв для дорослої та рецидивної злочинності [4, с.686]. За таких умов застосування до особи таких покарань як арешт чи обмеження волі може стати не просто непродуктивним, а мати зворотну дію. Адже, за умови вчинення неповнолітнім правопорушення уперше, залишається досить вагома вірогідність, що така поведінка для нього є нетиповою, а тому застосування покарання на загальних засадах є не доречним.

Звертаючись до методів профілактики підліткової злочинності слід виділяти первинну та вторинну превенцію. Первинна превенція спрямована попередження злочинності серед неповнолітніх та охоплює вплив на фактори ризику, що їй сприяють. Найбільш поширеними факторами тут, зазвичай, виступають відносини, що формуються у родині підлітка та у шкільному оточенні, адже саме слабкість та неспроможність цих інститутів вплинути на його поведінку стає причиною входження його до делінквентних груп. Актуальність даної проблеми підтверджується інформацією отриманою за результатами опитування дітей у віці від 10 до 17 років проведеного в рамках проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» на виконання Указу Президента України «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» від 16 грудня 2011 року № 1163. Так, за результатами опитування, 47% респондентів відповіли, що батьки взагалі нічого не знають про проблеми, які турбують дитину (особливо на цьому наголошують дівчата 16–17 років), 42% дітей відмічають, що батьки майже нічого не знають про те, як вони витрачають свої кишенькові гроші, близько третини опитаних дітей відмітили, що батьки не знають, які оцінки отримує дитина у навчальному закладі [8]. **Описати способи которими реалізується первичная превенция**

Вторинна превенція є системою заходів впливу на неповнолітніх правопорушників, що базується на спеціально розроблених програмах, покликаних не тільки провести із таким неповнолітнім психологічні

тренінги, а й зобов'язати його відшкодувати завдану потерпілому шкоду, за наявності такої. За даними окремих дослідників, завдяки таким програмам рівень рецидиву серед підлітків знижується з 50 до 32-38% [7, с. 141].

Позасудові заходи протидії ювенальній делінквентності, що реалізуються, зазвичай, у рамках вторинної превенції в залежності від методів здійснення нагляду за процедурою їх реалізації можна класифікувати на такі, що реалізуються в рамках адміністративного (державного) чи соціального механізму.

У рамках адміністративного механізму направлення неповнолітнього до програм соціальної реабілітації відбувається за рішення суду чи прокурора у рамках досудового чи судового провадження. Таке рішення приймається враховуючи умови, у яких такий неповнолітній зростає, рівень його соціальної захищеності, ступінь тяжкості правопорушення, що було скоєно.

Адміністративний механізм протидії ювенальній делінквентності використовується у Великобританії та полягає у функціонуванні Служби по роботі із неповнолітніми правопорушниками (надалі – Служба), що працює у формі комісій. Такі комісії включають до свого складу двох волонтерів із числа громадськості (що пройшли відповідну підготовку) та одного представника Служби. Справи передаються до Служби ювенальними судами, на термін від 3 до 12 місяців, задля координації діяльності неповнолітнього на усунення нанесеної шкоди чи виконання громадських робіт. До повноважень комісії також віднесено проведення регулярних зустрічей із метою наставництва, проведення курсів із управління гнівом чи залежністю. Після спливу строку встановленого ювенальним судом для ведення справи Службою, представник Служби має підготувати звіт щодо результатів проведеної роботи, так за умови результативності - справу закривають, а за відсутності такої повторно передають до суду для призначення покарання [16, с. 64].

В Італії в рамках адміністративного механізму функціонує інститут відновного правосуддя між потерпілим та неповнолітнім правопорушником .

Реалізація цього механізму полягає у тому, що справа на стадії досудового розслідування або попереднього слухання може бути передана ювенальним судом на процедуру пробації або до Центру ювенальної юстиції, що виконує функцію медіатора (Victim Offender Mediation). Обидві процедури покликані дослідити саму причину скоєння правопорушення, тому обом сторонам надається право вільно висловлювати свої емоції та переймання. На досягнення позитивного результату у такому діалозі, на думку італійських вчених, впливає те, що він відбувається у місці «абсолютно відмінному від суду» [9]. За умови досягнення домовленості між потерпілим та правопорушником, результати медіації мають бути затверджені судом.

Протидія ювенальній делінквентності у рамках соціального механізму характерна відсутністю судового чи прокурорського нагляду за процедурою та результатами ресоціалізації неповнолітнього та базується лише на залученні громадськості до такого питання. Цей механізм покликаний повністю «вивести» неповнолітнього із процедури судового розгляду справи за умови скоєння останнім незначного правопорушення.

Такі програми передбачаються у структурі австралійської моделі ювенальної юстиції, що окрім розгалуженої системи самих ювенальних судів передбачає застосування альтернативних заходів покарання, що направлені на відшкодування шкоди шляхом застосування механізмів реституції та репарації. Одним із таких заходів є механізм, що отримав назву «Сімейні конференції», які мають на меті спільне обговорення членами сімей неповнолітніх злочинців та їх жертв питання щодо адекватної форми відшкодування завданої шкоди.[3, с. 46] Аналогічними за принципом дії є запроваджені нідерландською моделлю ювенальної юстиції угоди Halt (від англ. – «стоп»), що спрямовані на впровадження альтернативної ніж карна відповідальності неповнолітніх. Така відповідальність полягає, у першу чергу, у проведенні бесід із неповнолітнім та його батьками, публічних вибаченнях самого неповнолітнього перед потерпілим, а у разі необхідності відшкодуванні спричиненої шкоди. Головною спрямованістю таких програм

на думку розробників даної концепції є саме спонукання неповнолітнього до вибачення, що ініціює зміни поведінкового типу неповнолітнього та застерігає його від майбутнього рецидиву. [5, с. 69-70]

Методика таких програм відповідає позиції зазначеній у Керівних принципах запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Рядські керівні принципи), де наголошується, що сім'я є основним елементом, що відповідає за первинну підготовку дітей до життя у суспільстві, а влада має створювати такі умови та програми за допомогою яких батьки можуть приймати найактивнішу участь у вихованні дитини та вжитті заходів щодо подоланні нестабільності та конфліктних ситуацій у житті дитини.

Керівною для багатьох країн (зокрема для Російської Федерації) на шляху до впровадження ювенальної юстиції стала шведська модель служби з соціальної роботи із неповнолітніми правопорушниками, що поєднує в собі риси як адміністративного, так і соціального механізмів. Така служба організована за територіальним, а не відомчим принципом та є цілком незалежною від поліції та суду. Так, за шведським законодавством поліція зобов'язана завжди направляти усі справи, у яких правопорушниками є неповнолітні до соціальної служби, при цьому поліція має надати соціальним працівникам усю відому їй інформацію про неповнолітнього, а от соціальна служба у такому порядку звітувати перед поліцією не має права [11, с.24].

Відділ соціальної служби при поліції слугує зв'язуючим елементом між поліцією та соціальною службою за місцем проживання неповнолітнього. Соціальний працівник (поліції) хоча й присутній під час допиту, але не втручається у хід його проведення. Потім в окремій кімнаті відбувається бесіда соціального працівника з підлітком і його батьками, в ході якої він намагається з'ясувати, яка обстановка в сім'ї, як йдуть справи в школі, чи є проблеми у спілкуванні з однолітками і т. д. Соціальний працівник складає звіт за результатами бесіди і направляє його в соціальну службу захисту за місцем проживання неповнолітнього. У звіті містяться рекомендації та

пропозиції з приводу подальших заходів стосовно такого неповнолітнього. Таким чином, економиться час соціальних служб які безпосередньо працюють з неповнолітнім і його родиною і приймають рішення про його соціальну реабілітацію [10, с. 22].

Окрему увагу, на думку автора, у рамках досліджуваної теми слід приділити інституту дитячого омбудсмена (уповноваженого з прав дитини), як гаранту дотримання прав дитини. Вперше інститут дитячого омбудсмена було запроваджено у Норвегії у 1981 році, а починаючи з 90-х років ХХ століття, він успішно функціонує у більш ніж 15 країнах світу. Відмітимо, що Указом Президента України № 811/2011 «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» такий інститут було введено і в Україні.

У відповідності до структурного підпорядкування виділяють декілька моделей інституту дитячого омбудсмена, а саме: такий, що створюється парламентом та функціонує як окрема управлінська структура (Норвегія, Ісландія, Перу) такий, що входить до структури органів соціального захисту населення (Австралія, Нова Зеландія) такий, що не входить до структури державних органів та діє на правах громадської організації чи незалежної урядової організації (Ізраїль) тощо.

В залежності від кола повноважень, що покладені на омбудсмена можна виділити інститут омбудсмена із загальними (контрольними) функціями та інститут омбудсмена із спеціальними функціями.

Загальні функції інституту омбудсмена перелічені у визначені, що прийняла Міжнародна асоціація юристів, а саме: одержання скарг на державні органи від постраждалих осіб, проведення на їх підставі розслідувань, рекомендація коректуючих дій та представлення доповідей.

Спеціальні повноваження інституту дитячого омбудсмена визначаються національною специфікою такого інституту та можуть варіюватися в залежності національних потреб. Так, продуктивною у рамках протидії ювенальній делінквентності є австралійська модель інституту дитячого омбудсмена, що має не тільки повноваження щодо центрального

управління, а й передбачає наявність розгалуженої системи регіональних представництв дитячого омбудсмена, що надають консультаційну допомогу та підтримку молоді до 18 років при розгляді скарг про неналежне забезпечення освітою та надання соціального захисту [6, с. 350].

Незважаючи на те, що українська модель ювенальної юстиції, ще не сформувалась як така, національне законодавство також передбачає створення позасудових заходів протидії ювенальній делінквентності, що реалізуються в рамках заходів адміністративного впливу. Так, Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» до системи органів і служб у справах дітей віднесено, зокрема: школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859 (із змінами внесеними постановою №734 від 08.08.2012р) «Про організацію діяльності спеціальних навчальних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання» до школи соціальної реабілітації за рішенням суду направляються учні (вихованці), які вчинили правопорушення, що мають ознаки суспільно небезпечного діяння, у віці від 11 до 14 років.

Вищезазначена постанова закріпила максимально допустиму кількість учнів у такому закладі – 180, що враховуючи факт того, що на даний момент на території України діє лише шість таких спеціалізованих закладів, є вкрай недостатнім. Згідно статистичних даних Міністерства внутрішніх справ протягом 2012 року кількість неповнолітніх, що вчинили злочини становила 10703 осіб. Тобто, на сьогоднішній день школи соціальної реабілітації можуть прийняти менше 10% неповнолітніх правопорушників.

Згідно даних доповіді «Права дитини в закладах соціальної реабілітації» виданої в рамках дослідження проведеного спільно Уповноваженим Верховної Ради з прав людини та Дитячого Фонду ООН

(ЮНІСЕФ) у трьох із шести існуючих в Україні шкіл (Харківській, Комушувальській та Фонтанській), загальна приймальна можливість яких складає 390 учнів станом на 2013 років лише 23 учні перебувають у цих закладах за постановою суду. Як зазначають дослідники сьогодні встановлена судова практика така, що призначення покарання для неповнолітніх у формі направлення до шкіл соціальної реабілітації є вкрай рідким, тому ці заклади взагалі перебувають під ризиком ліквідації [12, с.8].

Сумніви однак викликають методики таких шкіл та їх спроможність дійсно завадити розвитку девіантної поведінки у неповнолітніх, так у вищезазначеній доповіді вказано, що неповнолітніх пригнічує встановлені на вікнах ґрати, відсутність можливості усамітнення, адже протягом усього дня вони знаходяться під пильним контролем (навіть у процесі здійснення процедур особистої гігієни). Результати дослідження також виявили грубі порушення Правил ООН, що стосуються неповнолітніх позбавлених волі у діяльності таких закладів. Так, згідно слів учнів у якості покарання за відхилення від правил поведінки закладу застосовується заборона телефонних дзвінків та побачень із родичами, використання фізичної праці, колективні покарання. Натомість Правила ООН, що стосуються неповнолітніх позбавлених закріплюють наступне: «Скорочення харчування, обмеження або позбавлення контактів із родиною із будь-якою метою мають бути заборонені. Жоден неповнолітній не повинен каратися за те саме дисциплінарне порушення більш ніж один раз. Колективні покарання повинні бути заборонені» [12, с.18-19].

Неодноразово наголошувала про необхідність реформування системи шкіл соціальної реабілітації (зокрема, шляхом впровадження процедури медіацій, створенні будинків родинного типу) Голова Представництва ЮНІСЕФ в Україні Юкіе Мокуо: «Якщо ви хочете, щоб дитина змінила свою поведінку на соціально адаптовану, то не можна її ізолювати! Треба надати їй відповідні реабілітаційні послуги, щоб в майбутньому вона стала повноцінним громадянином України. А тому ми не підтримуємо помещення

та утримання дитини в закриті установи. І відповідно до Конвенції про права дитини, її утримання в таких установах має застосовуватись лише у крайніх випадках» [15].

Використовуючи світовий досвід існуюча на сьогодні система шкіл соціальної реабілітації може бути реформована таким чином, щоб у процесі виправлення неповнолітній не був ізольований від суспільства. Так, досвід застосування відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні вже виявив його позитивні результати у рамках проекту «Сприяння поширенню практики застосування медіації у випадках вчинення правопорушень дітьми» у Святошинському районі м. Києва [13]. Основною метою такої програми є надання неповнолітньому можливості відшкодування завданої шкоди та запобігання поширенню рецидивної злочинності неповнолітніх. Так, в рамках даного та аналогічних проектів 95% з 364 медіацій у кримінальних справах, які були передані на медіацію у 2004 – 2011 рр. до 8 громадських центрів, що організують відновні програми – це злочини, вчинені неповнолітніми. І жоден з цих дітей після участі в медіації не скоїв повторних злочинів [14].

Висновок. Формування ювенальної юстиції в Україні, задля урегулювання усіх відносин, на які вона розповсюджується, має відбуватися у рамках широкої моделі ювенальної юстиції. Створення не тільки спеціалізованих судів, а й позасудових органів контролю є необхідним елементом у процесі протидії ювенальній делінквентності. Корисним для України у процесі формування законодавства з даного питання може стати досвід Італії, Нідерландів, Австралії, що підтверджує результативність застосування позасудових заходів щодо протидії злочинності неповнолітніх. Позасудові структури, що успішно функціонують у розвинених країнах по всьому світу поєднуючи у собі покарання та перевиховання повертають підлітка до «здорової» соціальної середовища, без таврування його як злочинця.

Список використаних джерел:

1. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), 29 листопада 1985р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211
2. Козлов С.С. Функционирование и административно-правовая организация ювенальной юстиции в судебных системах зарубежных стран / С.С. Козлов, А.Г. Пермяков // Международное публичное и частное право. – 2006. – № 2. – С. 53-56.
3. Ведерникова, О.Н. Современные тенденции развития ювенальной юстиции за рубежом / О.Н. Ведерникова // Российская юстиция. – 2005. – № 3. – С. 43-47.
4. Криминология. Учебник для юридических вузов / под общ. ред. Долговой А.И. – М. : Инфра-М-НОРМА, 1997. – 784 с.
5. Волхауз А. Актуальні розробки проектів з відновного правосуддя для неповнолітніх у Нідерландах/ А. Волхауз, Е. Вірсма// Відновне правосуддя в Україні. – 2008. – №2. – С. 68-72.
6. Закриницька В. Омбудсмен з прав дитини в механізмі прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід / В. Закриницька// Вісник Академії правових наук України. – 2012. – №4 (71). – С. 346-356
7. Марковичева Е. В. Правовые методы воздействия на несовершеннолетних правонарушителей в странах запада: сравнительный анализ / Е. В. Марковичева // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2009. – № 2. – С.134-145.
8. Аналітична довідка за результатами опитування дітей віком 10-17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/24361.html>
9. International Juvenile Justice Observatory Interviews- Dr. Alessandro Padovani [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.oijj.org/en/interviews/dr-alessandro-padovani-director-istituto-don-calabria-italy-0>

10. Козлов С.С. Организация и функционирование ювенальной юстиции в зарубежных странах // Право и государство: теория и практика. – 2006. – № 1. – С. 19-23.
11. Данилова Н.Ю. История эксперимента: опыт создания элементов ювенальной юстиции в Санкт-Петербурге / Н.Ю. Данилова, М.В. Головизнина, А.В. Лихтенштейн // Вопросы ювенальной юстиции. – 2006. – № 2. – С. 20-27.
12. Права дитини в закладах соціальної реабілітації в Україні : Спеціальна доповідь з питань реалізації національного превентивного механізму / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : Офіційне видання. – К., 2013. – 110 с.
13. Зцілення правосуддям: 4 вересня влада, Церква і громадськість Святошина разом шукала можливості застосування медіації у випадках вчинення правопорушень дітьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svyatoshin.kyiv-city.gov.ua/?area_id=85&id=8368
14. Сприяння поширенню практики застосування медіації у випадках вчинення правопорушень дітьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.svyatoshin.kyiv-city.gov.ua/?area_id=85&id=8376
15. Голова ЮНІСЕФ в Україні: Велика кількість сиріт в Україні - наслідок радянської системи/ Інтерв'ю Юкіе Мокуо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/81103>
16. О'Махоні Дж. Побудова стосунків між представниками громади комісії по роботі із неповнолітніми правопорушниками, яка скеровується за наказом про передання справи до комісії по роботі із неповнолітніми правопорушниками/ Дж. О'Махоні // Відновне правосуддя в Україні. – 2008. – №2. – С. 63-67/